

УДК 342.9:37.014(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.45>**Л. Г. Клебан**

здобувач

ВПНЗ «Університет сучасних знань»

ORCID ID: 0009-0000-8578-602X

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено організаційні форми позашкільної освіти як нормативно визначені способи інституційного та процесуального оформлення освітньо-виховної діяльності дітей і молоді у вільний від здобуття загальної середньої освіти час. Обґрунтовано, що розмаїття організаційних форм є ключовою передумовою доступності, варіативності та якості позашкільних освітніх послуг і водночас інструментом реалізації публічного інтересу у розвитку творчого, інтелектуального й фізичного потенціалу здобувачів. Запропоновано систематизацію форм за двома взаємопов'язаними критеріями: інституційним (заклади позашкільної освіти різних типів, структурні підрозділи інших закладів освіти, міжмуніципальні/мережеві центри, партнерські платформи) та діяльнісним (гуртки, секції, студії, майстерні, лабораторії, курси, проєктні команди, змагання, табори зміни, освітні події). Окреслено сучасні формати організації занять (очний, дистанційний, змішаний, виїзний/мобільний) і визначено адміністративно-правові вимоги до їх запровадження: рішення засновника, статутне та локальне регулювання, кадрове й матеріально-технічне забезпечення, фінансування, облік контингенту, дотримання безпекових і санітарних стандартів, а також контроль якості. Наголошено на проблемах нерівномірної управлінської практики громад, дефіциті процедурної визначеності та потребі спеціальних механізмів для функціонування позашкільля в умовах воєнного стану, релокації закладів і масового внутрішнього переміщення. Сформульовано практичні напрями удосконалення: мережеве планування й міжмуніципальна кооперація, мінімальні стандарти прозорості для надавачів послуг, інклюзивність і безбар'єрний доступ, пріоритет безпечного середовища (укриття, маршрути підвозу, протоколи дистанційної роботи), що в сукупності підвищує стійкість і ефективність позашкільної освіти. Окреслено критерії вибору форми з огляду на вік, профіль програми, ресурси громади та безпекові ризики; очікуваний ефект — зростання охоплення і зменшення освітньої нерівності.

Ключові слова: організаційні форми, позашкільна освіта, адміністративне право, публічне адміністрування, правове регулювання, адміністративно-правові процедури, суб'єкти публічної адміністрації, державний контроль і нагляд, фінансування з бюджету, освітні послуги, інституційний механізм.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни позашкільна освіта відіграє унікальну та надзвичайно важливу роль, адже саме вона забезпечує дітям один із найдієвіших способів психологічного відновлення, емоційного відволікання та повернення до відчуття нормальності. Участь у гуртках, творчих студіях, спортивних секціях чи наукових об'єднаннях дозволяє дітям не лише розвивати свої здібності, а й зменшувати вплив стресу, тривоги та невизначеності, що є невід'ємною частиною життя під час

війни. Саме тому, позашкільна освіта сьогодні не просто доповнює шкільний процес, а стає одним із ключових елементів підтримки дитинства.

Водночас сучасний стан позашкільної сфери характеризується низкою гострих проблем, що потребують комплексного вирішення. Значна частина закладів пошкоджена або втрачена через бойові дії, обмеженість фінансування ускладнює оновлення матеріально-технічної бази, а нестача безпечних приміщень обмежує можливості для очної роботи з дітьми.

Зменшення чисельності вихованців через евакуацію та внутрішнє переміщення також негативно впливає на стабільність функціонування системи. Педагогічні працівники вимушені працювати в умовах високої психологічної напруги, часто без належного ресурсного забезпечення.

Попри це, позашкільна освіта доводить свою життєздатність і значущість. За умови належної підтримки вона може забезпечити якісний, ефективний та передусім доступний освітній простір для кожної дитини. Тому сьогодні особливо важливо зберегти та зміцнити цю систему, адже від цього залежить не лише розвиток дітей, а й формування стійкого, психологічно здорового та згуртованого майбутнього покоління.

Разом із тим функціонування позашкільних навчальних закладів супроводжується низкою системних проблем, які істотно ускладнюють реалізацію їх законодавчо визначених завдань. Однією з ключових проблем є малочисельність мережі позашкільних закладів, що не відповідає реальним освітнім потребам дітей та молоді, особливо у сільській місцевості. Обмеженість фінансових ресурсів призводить до скорочення існуючих установ, недостатнього матеріально-технічного забезпечення, відсутності сучасного обладнання та інвентарю, що негативно впливає на якість і різноманітність освітніх послуг. Значною є також проблема кадрового забезпечення: низький рівень оплати праці та браку стимулів спричиняє дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів, здатних забезпечувати інноваційний зміст позашкільної освіти.

Мета статті є розкриття організаційних форм позашкільної освіти.

Стан дослідження. Теоретичну основу дослідження становлять праці вчених-адміністративістів, зокрема: А. І. Авер'янова, В. Б. Бевзенка, Ю. П. Битяка, В. В. Галунька, Т.О. Гуржія, П. В. Діхтієвського, Т. О. Коломoeць, В. К. Колпакова, Л.О. Кожури, О. В. Кузьменко, С. О. Мосьондза, В.Г. Чорної, а також наукові роботи дослідників позашкільної освіти: О. В. Биковської, В. В. Вербицького, Л. В. Ковбасенка, Г. П. Ковганич, Б. О. Купріянова, Н. М. Савенко,

Т. О. Сущенко, С. Я. Єрмоленко, М. В. Захарченко та інших.

Виклад основного матеріалу. Умови воєнного стану ще більше загострили зазначені проблеми. Значна кількість позашкільних закладів була вимушено призупинена, переміщена або зруйнована внаслідок бойових дій. Частина приміщень використовується для потреб воєнного часу, що обмежує можливості проведення освітнього процесу. Водночас існує суттєве зменшення контингенту вихованців через внутрішнє переміщення населення, евакуацію дітей, відсутність безпечних умов для роботи гуртків та секцій, а також психологічні наслідки війни, що ускладнюють залучення дітей до позашкільної діяльності. Дистанційні форми роботи, хоча й частково компенсують втрати, не можуть повною мірою замінити практичні та колективні форми взаємодії, що є фундаментом позашкільної освіти. Таким чином, в умовах воєнного стану система позашкільної освіти зіткнулася з комплексом викликів, які потребують державної підтримки, модернізації освітньої інфраструктури, розширення мережі установ і забезпечення сталого доступу дітей до безпечного та якісного освітнього середовища. Результати моніторингового дослідження Державної служби якості освіти свідчать, що протягом трьох років мережа скоротилася на 10%. Тобто до 3 501 закладу. Серед причин, чому зникає чимало закладів позашкільної освіти, такі: відсутність грошей на утримання закладів у селах; злиття закладів у процесі децентралізації; частину закладів райради досі не передали у комунальну власність громад; недостатня кількість педагогів у час війни [1].

Ст.18 Закону України «Про позашкільну освіту» визначено, що позашкільна освіта здійснюється диференційовано відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованців, учнів і слухачів з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я у різноманітних організаційних формах: заняття, гурткова робота, клубна робота, дистанційна робота, урок, лекція, індивідуальні заняття, конференція, семінар, читання, вікторина, концерт,

змагання, тренування, репетиція, похід, екскурсія, експедиція, практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах, на природі та в інших формах, передбачених статутом закладу позашкільної освіти. Заклади позашкільної освіти за потреби утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи та інші організаційні форми для навчання осіб з особливими освітніми потребами [2].

Всі організаційні форми позашкільної освіти можуть бути індивідуальними та груповими.

Індивідуальна та групова робота в позашкільних навчальних закладах є однією з форм організації позашкільної освіти і проводиться з метою розвитку та підтримки обдарованих і талановитих вихованців (учнів і слухачів), здобуття ними практичних навичок та оволодіння знаннями в сфері науки, культури, мистецтва, фізичної культури та спорту для задоволення їх потреб у професійному самовизначенні і творчій самореалізації. До індивідуальної та групової роботи можуть також залучатися вихованці (учні і слухачі) з обмеженими можливостями з метою соціальної адаптації в суспільстві, залучення їх до активної творчої діяльності [3].

Індивідуальна робота організовується з вихованцем (учнем і слухачем) відповідно до можливостей, інтересів, нахилів, здібностей з урахуванням його бажань, віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я. Групова робота організовується у разі здійснення навчання з вихованцями (учнями і слухачами) за відповідними програмами або окремими предметами. До індивідуальної та групової роботи залучаються вихованці (учні й слухачі), які потребують професійної допомоги для поглиблення знань відповідно до їх творчих здібностей і обдарованості та вдосконалення набутих навичок, умінь, підготовки сольних номерів, партій, підвищення спортивної майстерності. Індивідуальна та групова робота в позашкільних навчальних закладах здійснюється працівниками з вищою педагогічною або іншою фаховою освітою [3].

Групові заняття можуть організовуватися також у формі: об'єднання груп для проведення репетицій оркестрових, вокальних, хореографічних, хорових, театральних, циркових, інших колективів, постановки спектаклів, шоу-програм, концертів; екскурсій, експедицій; спортивних, туристських змагань, змагань із спортивно-технічних і прикладних видів спорту; походів, конкурсів, акцій, зльотів, виставок. Індивідуальні заняття можуть організовуватися також у формі: навчання гри на музичних інструментах, постановки голосу (або вокалу), читання нот з листа; індивідуальної трюкової, хореографічної, конкурсної підготовки; консультацій для слухачів, кандидатів у члени та дійсних членів Малої академії наук України з науково-дослідницької, експериментальної, пошукової, конструкторської та винахідницької роботи, краєзнавців-дослідників; пошукової роботи в архівах, бібліотеках, музейних сховищах; проведення дослідів, лабораторних досліджень, спостережень, обробки та узагальнення результатів пошуково-дослідницької роботи, комп'ютерної обробки спостережень; підготовки до участі в конкурсах, проектах, програмах дослідницького спрямування, у спортивних, туристських змаганнях, змаганнях із спортивно-технічних і прикладних видів спорту [3].

Відзначимо, що положення наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах», переконані, що його положення лише частково відповідають сучасним реаліям: чітко визначено базову логіку індивідуальної/групової роботи та форми занять, але не орієнтоване на роботу з дітьми в умовах воєнного стану і навіть акцентує, насамперед, підтримку обдарованих дітей. Норми даного наказу не дивлячись на чотирирічну тривалість воєнного стану не містить норм про безпекові обмеження (укриття/повітряна тривога), сталі правила дистанційної/змішаної роботи, алгоритми для роботи з внутрішньо-переміщеними дітьми та компенсаційні механізми на випадок дефіциту ресурсів, натомість Міністерство освіти і науки України

врегулює ці питання рекомендаціями (зокрема щодо безпеки очного формату, дистанційної організації та підтримки дітей ВПО) [4], а також окремими організаційно-методичними листами щодо дистанційних технологій у позашкільлі [5; 6].

Принагідно зазначимо, що за офіційною статистичною інформацією Міністерства освіти і науки України за 2021–2025 рр. констатуємо наступне: у 2021–2022 рр. мережа позашкільної освіти становила 1 276 ЗПО, у яких навчалися 980 789 вихованців, працювало 17 536 педагогічних працівників (з приміткою: *без керівників і сумісників*, функціонувало 62 314 гуртки, а показник «охоплення» становив 8 877 осіб. У 2022–2023 рр. кількість функціонуючих ЗПО зросла до 1 346 (на +70, або +5,5% порівняно з 2021–2022), а кількість вихованців – до 1 011 403 (на +30 614, або +3,1%). Водночас структура навчання була переважно змішаною (39,9%; 537 ЗПО) та дистанційною (24,4%; 328 ЗПО), тоді як очно працювали 35,7% (481 ЗПО); зруйнованих ЗПО зафіксовано 23. У 2023–2024 рр. кількість ЗПО збільшилася до 1 381 (на +35, або +2,6% до 2022–2023), але контингент вихованців зменшився до 910 165 (на –101 238, або –10,0%). Одночасно відбулося суттєве зростання частки очного навчання до 55,8% (771 ЗПО), скорочення змішаного до 25,7% (355 ЗПО) та дистанційного до 18,5% (255 ЗПО); зруйнованих ЗПО – 11. У 2024–2025 рр. кількість функціонуючих ЗПО залишилася 1 381, а тренд на повернення до очного формату посилюється: 63,6% (878 ЗПО) – очно, 20,4% (282 ЗПО) – дистанційно, 16,0% (221 ЗПО) – змішано. Водночас кількість вихованців знизилася до 847 824 (на – 62 341, або – 6,8% до 2023–2024; і на – 16,2% порівняно з 2022–2023 рр. як піковим значенням), а число зруйнованих ЗПО зросло до 16. Щодо кадрів, після 2022–2023 рр. чисельність педагогічних працівників зменшувалась: 20 421 → 19 902 → 19 496 (разом –925, або –4,5% за 2022–2023 рр. до 2024–2025 рр.), однак показник 2021–2022 рр. варто зіставляти обережно через іншу методику підрахунку (*без керівників і сумісників*).

Отже, мережа закладів позашкільної освіти у 2021–2025 рр. демонструє стабілізацію за кількістю установ (після приросту до 1 381 ЗПО у 2023–2024 рр. показник утримується й у 2024–2025 рр.), але ця стабільність не означає стабільність доступу й охоплення. Паралельно відбувається стале скорочення контингенту вихованців після пікового 2022–2023 навчального року (два роки поспіль), що вказує на зменшення реальної участі дітей у позашкільлі попри збереження мережі закладів.

Друга ключова тенденція можна прослідкувати – це повернення до очного формату: частка ЗПО, які навчають очно, зросла з 35,7% (2022–2023 рр.) до 63,6% (2024–2025 рр.). Це можна трактувати як результат адаптації системи до умов воєнного стану (налагодження безпекових процедур, відновлення роботи на територіях відносної безпеки), однак зменшення охоплення свідчить, що очний режим сам по собі не гарантує доступності. На практиці бар'єрами залишаються міграція дітей (ВПО/виїзд), транспортна недоступність, нерівність ресурсів громад, а також обмеження, пов'язані з безпекою та інфраструктурними втратами.

Третій проблемний блок, який ми можемо виокремити, це ресурсний і кадровий. Зменшення чисельності педагогічних працівників у 2022–2023 рр. → 2024–2025 рр. є управлінським сигналом про ризик зниження якості та пропозиції програм: менше кадрів означає або меншу кількість гуртків/годин, або більшу перевантаженість, або спрощення програм. Додатково зростання показника зруйнованих ЗПО в останньому періоді (після тимчасового зниження) підсилює потребу в резервних форматах і міжзакладній кооперації.

Список використаної літератури:

1. В Україні зменшується кількість закладів позашкільної освіти. URL: <https://konkurent.ua/publication/120182/v-ukraini-zmenshuetsya-kilkist-zakladiv-rozashkilnoi-osviti/>
2. Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 року, № 1841-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 46. Ст.393.

3. Про затвердження Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах: затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 11.08.2004 № 651. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1036-04#Text>
4. Рекомендації МОН щодо організації освітньої діяльності в закладах позашкільної освіти у 2022/23 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/news/rekomendatsii-mon-shchodo-organizatsii-osvitnoi-diyalnosti-v-zakladakh-pozashkilnoi-osviti-u-202223-navchalnomu-rotsi>
5. Про надання організаційно-методичних рекомендацій щодо навчання за допомогою дистанційних технологій в позашкільній освіті №6/643-20 від 19.05.2020. URL: https://rada.info/upload/users_files/43801997/2bb9ef4deacfa3c625d2db6086914912.pdf
6. Лист МОН від 17.08.2021 № 1/9-414 "Про організацію освітнього процесу в закладах позашкільної освіти у 2021/2022 навчальному році". URL: <https://drive.google.com/file/d/1L9ztg6i8iXpl4UIPc919rWafP04GYT4F/view>

Kleban L. H. Organizational forms of out-of-school education

The article examines the organizational forms of out-of-school education as normatively defined methods of institutional and procedural design of educational and educational activities of children and youth in their free time from obtaining general secondary education. It is substantiated that the diversity of organizational forms is a key prerequisite for the accessibility, variability and quality of out-of-school educational services and at the same time a tool for implementing public interest in the development of the creative, intellectual and physical potential of applicants. A systematization of forms is proposed according to two interrelated criteria: institutional (out-of-school education institutions of various types, structural divisions of other educational institutions, intermunicipal/network centers, partner platforms) and activity (circles, sections, studios, workshops, laboratories, courses, project teams, competitions, camp shifts, educational events). Modern formats for organizing classes are outlined (full-time, distance, blended, on-site/mobile) and administrative and legal requirements for their implementation are defined: the founder's decision, statutory and local regulation, personnel and material and technical support, financing, contingent accounting, compliance with safety and sanitary standards, as well as quality control. The problems of uneven community management practices, the lack of procedural certainty and the need for special mechanisms for the functioning of after-school activities under martial law, relocation of institutions and mass internal displacement are emphasized. Practical areas for improvement are formulated: network planning and inter-municipal cooperation, minimum standards of transparency for service providers, inclusivity and barrier-free access, the priority of a safe environment (shelter, transportation routes, remote work protocols), which together increase the sustainability and effectiveness of after-school education. The criteria for choosing a form are outlined, taking into account age, program profile, community resources and security risks; the expected effect is an increase in coverage and a decrease in educational inequality.

Key words: *organizational forms, extracurricular education, administrative law, public administration, legal regulation, administrative and legal procedures, subjects of public administration, state control and supervision, budget financing, educational services, institutional mechanism.*